

SANTRAUKOS

RENATA ENDZELYTĖ

Šiaurės vidurio Lietuvos vietovardžiai su priesaga -išk-

Straipsnyje darybos, semantikos, struktūros požiūriu aptariami Šiaurės vidurio Lietuvos (Joniškio, Pakruojo ir Pasvalio rajonų) vietų vardai, turintys priesagą *-išk-*. Toponimų su *-išk-* randama visose vietovardžių klasėse: gyvenamųjų vietų, vandens telkinių ir žemėvardžių. Skirtingos galūnės suteikia priesagai įvairumo, nes iš to paties vardo galima sudaryti keletą skirtingų vietovardžių. Šiaurės vidurio Lietuvos teritorijai būdingesni *-iškis*, *-iškiiai*, *-iškė*, kiek retesnė priesaga *-iškės*, pvz.: *Daunora, Daunoras : Daunoriškė; Daunoriškiai; Šleideris : Šleidariškė; Šleidariškiai; Šleideriškis*. Vietų vardai su priesaga *-išk-* gali būti palyginti nauji vediniai, nes dauguma jų padaryti iš kitų tikrinių žodžių (dažniausiai asmenvardžių).

Analizuojant žodžių darybą skiriamas darybos formantas – priesaga *-išk-*. Pirminiais laikomi tie vietų vardai, kurių pamatiniai žodžiai jau turi priesagą *-išk-*; vardai, kurių pamatiniai žodžiai šios priesagos neturi, laikomi antriniais. Paaikškėjo, jog dauguma vietų vardų yra antriniai (97,1%), turintys aiškia posesyvinę reikšmę onimai. Vietovardžių pamatiniai žodžiai dažniausiai yra daiktavardžiai: įvairios kilmės asmenvardžiai (70,66%) ir apeliatyvai (10,92%). Neaiškios kilmės vietovardžiai sudaro 15,98%. Hidronimai, oikonimai vietų vardų darybai vartoti retai (atitinkamai 1,92% ir 1,3% visų vietų vardų). Nedaiktavardiniai toponimai sudaro vos 0,2% visų vietų vardų. Panašios proporcijos būdingos ir gyvenamųjų vietų vardams, ir vandenvardžiams, ir žemėvardžiams.

Etimologinė analizė rodo, kad vietovardžių su priesaga *-išk-* pamatinėmis leksemomis dažniausiai eina asmenvardžiai bei kiti daiktavardžiai, reiškiantys gyvūnų (laukinių gyvūnų ir naminių gyvulių, roplių, vabzdžių, žuvų), paukščių (laukinių ir naminių), augalų (medžių ir smulkiųjų augalų) pavadinimus, fiziografiniai terminai (*kalnas, pakalnė, šilas*); etnonimai (*gudas, čigonas, latvis, žydas*), asmenų pavadinimai (*bernas, kareivis, klebonas*); kūno dalių pavadinimai (*garbana, kupra, ragas*), buities rakandai (*dūda, dalgis, kirvis*). Pamatinės būdvardinės leksemos nurodo objekto ypatybę (*plikas, smailus, ramus*) ar spalvą (*baltas, juodas, rudas*).

AURELIJA GENELYTĖ

Liaudiški augalų pavadinimai, siejami su augalo gydomosiomis savybėmis

Straipsnyje tyrinėjami lietuvių kalbos fitonimai (augalų vardai), sudaryti remiantis gydomosiomis augalų savybėmis. Medžiaga tyrimui imta iš rašytinių šaltinių ir įvairių lietuvių kalbos tarnių. Aptariami augalų vardai skiriami į tris semantines grupes: a) sudaryti iš žmogaus kūno dalių ar skysčių pavadinimų; b) fitonimai, kurių šaknimi eina kokios nors ligos pavadinimas; c) fitonimai, kurių šaknimi eina su liga arba negalia susijęs veiksmažodis ar veiksmažodinis abstraktas.

Šios motyvacinės grupės augalų vardai lietuvių kalbos tarmėse vis dar gana plačiai vartojami.

JURGITA KEREVIČIENĖ

Lietuvių kalbos laisvasis posesyvinis naudininkas

Šiame straipsnyje analizuojami lietuvių kalbos laisvieji posesyviniai naudininkai, t. y., veiksmažodžio valentingumo nereikalaujami posesyviniai naudininkai, kurių funkcija artima pažyminiais einančių posesyvinių kilmininkų funkcijai (plg. *sulaužė Onai akinius* ir *sulaužė Onos akinius*). Lietuviškoje literatūroje jau buvo atkreiptas dėmesys į šį posesyvinį kilmininką ir kelios jo funkcinės ypatybės buvo aprašytos (pvz., sąsaja su gyvumu). Straipsnyje, remiantis

naujesnėje užsienio literatūroje iškeltu sąvokų aparatu (König ir Haspelmath 1998, Payne ir Barshi 1999), bandoma apibrėžti lietuvių kalbos laisvojo posesyvinio naudininko vartojimo sferos ribas ir jo vartojimo sąsają su gyvumu, veiksmažodžio reiškiamo veiksmo dinamiškumu ir su posesyvumo tipu. Tariant visus čia minėtus parametrus buvo nustatyta, kad laisvojo posesyvinio naudininko vartojimo sfera lietuvių kalboje tam tikrais būdais ribojama. Šiuo požiūriu lietuvių kalbos laisvasis posesyvinis naudininkas atitinka prototipinio šio linksnio vartojimo tipo variantą, suformuluotą remiantis Europos kalbų medžiaga (König ir Haspelmath 1998). Svarbu tai pabrėžti, kadangi ligi šiol laisvųjų posesyvinių naudininkų tipologiniai tyrimuose buvo naudojami tik latvių kalbos duomenys, o abi baltų kalbos šio naudininko vartojimo tipo atžvilgiu smarkiai skiriasi.

JŪRATĖ PAJĖDIENĖ

Dabartinės lietuvių kalbos prijungiamieji laiko sakiniai

Straipsnyje gretinami dabartinės lietuvių kalbos finitiniai ir nefinitiniai prijungiamieji laiko sakiniai ir aptariami šie gramatiniai jų požymiai:

- abiejų dėmenų predikatų gramatinio laiko formų sinchroniškumas;
- privaloma subjekto elipsė šalutiniuose nefinitiniuose dėmenyse ir kai kuriuose finitiniuose dėmenyse (kai pagrindiniame sakinyje išreikšto subjekto laiko santykiai apibūdinami to paties subjekto atliekamu kitu veiksmu);
- jungiamųjų žodžių vartoseną;
- jungiamųjų žodžių ir predikatų veiksmo reikšmių galimi deriniai;
- prijungiamojo dėmens santykis – tiesioginis ar per tarpininką – su pagrindiniu dėmeniu;
- prijungiamojo dėmens pozicinės galimybės pagrindinio dėmens atžvilgiu.

Atlikta gretinamoji finitinių ir nefinitinių prijungiamųjų laiko sakinių analizė leidžia teigti, kad finitiniai laiko sakiniai su neišreikštu veiksmu išsiskiria didesnėmis modifikavimo galimybėmis – jie gali fokusuoti ne tik veiksmažodį, bet ir jo argumentus ar net visą sakinį. Finitiniai sakiniai su skirtingais subjektais tinka apibendrintam laiko santykių nurodymui, kai laiko nuorodą reikalinga pateikti kaip veiksmy vienaikiškumą ar seką. Jungiamieji žodžiai leidžia paryškinti papildomus laiko reikšmės aspektus, pavyzdžiui, pabrėžti ne tik vienaikiškumą, bet ir trukmę (*Žiūrėjo laidą, [kol valgė]*), paryškinti ne tik betarpišką seką (*[Iėjęs į parduotuvę] pravirko*), bet akcentuoti ir momentą (*[Kai tik įėjo į parduotuvę], pravirko*). Dalis nefinitinių – pusdalyviniai ir padalyviniai – laiko sakinių išsiskiria galėjimu prisijungti jungiamąjį žodį *prieš*, su kuriuo negali jungtis asmenuojamosios veiksmažodžio formos finitiniuose laiko sakiniuose nei būtojo kartinio laiko dalyviai nefinitiniuose dalyviniuose laiko sakiniuose: pusdalyviniai ir padalyviniai laiko sakiniai su jungiamuoju žodžiu *prieš* nurodo ankstesnį veiksma, o bejungtukiai tokių pačių sakinių variantai žymi veiksmy vienaikiškumo santykius.

Prijungiamojo sakinio modelis, kurio pagrindinis dėmuo turi asmenuojamas veiksmažodžių *laukti* ar *trukti* formas, išsiskiria iš kitų stipresniu semantinio papildymo nurodyti laiko aplinkybę reikalavimu. Kaip ir visiems šalutiniams laiko sakiniams, taip ir sakiniams, kurių pagrindinio dėmens pamatą sudaro asmenuojamoji veiksmažodžio *laukti* forma, būdinga turėti sinchronišką pagrindinio dėmens veiksmažodžiui gramatinio laiko formą. Jei pagrindinio dėmens predikatas V_{FIN} *laukti* išreikštas esamojo ar būtojo (kartinio ar dažninio) laiko formomis, o šalutinio dėmens predikatas turi būsimojo laiko formą (*kol* + V_{FIN} $FUTURUM$), tokie prijungiamieji sakiniai paprastai atlieka papildinio sakinių funkciją, nors pagal gramatinę šalutinio dėmens sandarą jie yra identiški/homonimiški šalutiniams laiko sakiniams.

JURGIS PAKERYS

Dėl lietuvių kalbos priesaginių denominatyvinių veiksmažodžių semantikos

Denominatyviniai lietuvių kalbos veiksmažodžiai (DV) straipsnyje aprašomi taikant trejopos predikacijos modelį (esyvas, inchoatyvas, kauzatyvas) ir analizuojant sintaksines bei semantines pamatinių žodžių funkcijas darybinėse parafrazėse. Sintaksiniu požiūriu skiriami keturi galimi pamatinio žodžio funkcijos variantai: predikatyvas, subjektas, objektas ir aplinkybė. Subjektiniai DV interpretuojami kaip procesantiniai (*audra* → *audroti* ‘būti (egzistuoti) audrai’) ir rezultatiniai (*rūdys* → *rūdyti* ‘imti būti (rastis) rūdims’). Objektiniai DV aprašomi kaip rezultatiniai (*juokai* → *juokauti* ‘daryti juokus’), kontentiniai (*badas* → *badauti* ‘patirti badą’), posesiniai (*turtas* → *turtėti* ‘imti turėti daugiau turto’) ir instrumentiniai (*meškerė* → *meškerioti* ‘naudotis meškere’). Aplinkybiniai DV skirstomi į vietas (*stovykla* → *stovyklauti* ‘būti (gyventi) stovykloje’) ir laiko (*žiema* → *žiemoti* ‘žiemą kur būti’). Visi trejopos predikacijos modelio variantai gali būti realizuojami predikatyvinių ir posesinių DV sferose (płg.: *baltas* → *baltuoti* ‘būti baltam’, *galia* → *galioti* ‘turėti galios’, *baltas* → *baltėti* ‘imti būti baltam’, *turtas* → *turtėti* ‘imti turėti daugiau turto’, *baltas* → *baltinti* ‘daryti baltą’, *ginklas* → *ginkluoti* ‘daryti, kad turėtų ginklų’ (kaip autokauzatyviniai posesyvai interpretuoti *grybas* → *grybauti* tipo DV: *Jonas grybauja* ~ *Jonas veikia, kad [jis pats] turėtų grybų*). Konstatuota, kad kontentiniai ir lokatyviniai DV gali būti arba esyviniai (*badauti* ‘patirti badą’, *stovyklauti* ‘būti stovykloje’), arba kauzatyviniai (*gėda* → *gėdinti* ‘daryti, kad jaustų gėdą’, *sandėlis* → *sandėliuoti* ‘daryti, kad būtų sandėlyje’). Rezultatiniai DV interpretuoti kaip semantiniai inchoatyvai arba kauzatyvai priklausomai nuo to, ar nurodoma kauzuojanti jėga (*rasa* → *rasoti* ‘atsirasti rasai (savaime)’, *vaga* → *vagoti* ‘daryti vagas (tam tikram veikėjui)’). Procesantinių, instrumentinių ir laiko DV predikacijos aprašytos kaip esyvinės (*speigas* → *speiguoti* ‘būti speigui’, *oblius* → *obliuoti* ‘naudotis obliumi’, *vakaras* → *vakaroti* ‘vakare kur būti, vakarą leisti’).

INETA SAVICKIENĖ, ASTA KAZLAUSKIENĖ, LAURA KAMANDULYTĖ

Naujas požiūris į lietuvių kalbos daiktavardžio linksniavimo tipus pagal natūraliosios morfologijos teoriją

Naujesnėje literatūroje nėra darbų, kuriuose būtų siūlomas kitoks požiūris į lietuvių kalbos daiktavardžio linksniavimo aprašą. Šios studijos autorės naudojami nauja daiktavardžių klasių klasifikacija, paremta Wolfgango Dressler’io (1995–1996) koncepcijomis bei suformuluota natūraliosios morfologijos principais. Ji remiasi hierarchine daiktavardžių klasių struktūra, apimančia mikroklasses, subsubklasses, subklasses, klasses ir makroklasses lygmenis. Paradigma apima visas daiktavardžio kaitybines formas. Izoliuota paradigma skiriasi nuo kitų paradigų morfologiškai arba morfonologiškai. Teminis žymeklis tai kaitybinės klasses kaitybinis rodiklis. Klasė tai paradigų aibė, ji apima subklasses, besiskiriančias tik morfoliginėmis ir morfonoliginėmis detalėmis. Ji nustatoma bendro teminio žymeklio pagrindu. Hierarchiškai skirstome: makroklasses, klasses, (sub)subklasses ir mikroklasses. Mikroklasė tai smulčiausia klasių rūšis. Makroklasė tai plačiausia, bendriausia klasses rūšis, apimanti kelias klasses, subklasses ir mikroklasses. Kaitybinis produktyvumas suvokiamas kaip gebėjimas taikyti taisykles (apibūdinančias kaitybines paradigmas) naujiems žodžiams.

LORETA SEMĖNIENĖ

Predikatinio daiktavardžio vartojimas: vardininkas vs. įnagininkas

Straipsnis skirtas daiktavardžio vardininko ir įnagininko vartojimui jungties sakiniuose

aptarti. Konkrečiau kalbama apie morfosintaksinių vardininko ir įnagininko variantų – dviejų to paties semantinio argumento skirtingų morfosintaksinių formų, galinčių tame pačiame kontekste viena kitą pakeisti be reikšmės skirtumų – vartojimo tendencijas aprašomuosiuose sakiniuose.

Ankstesniuose lietuvių kalbininkų darbuose teigiama, kad predikatinio daiktavardžio vardininkas vartojamas pastoviai arba pastoviai ir laikinai būsenai reikšti, o predikatinio daiktavardžio įnagininkas – laikinai būsenai reikšti. Toks semantinė linksnių opozicija paremtas aprašymas neleidžia paaiškinti, kas lemia vardininko ar įnagininko pasirinkimą tokiuose sakiniuose, kaip: *šitas susitarimas buvo pradėtas rengti, kai aš dar buvau ministras / ministru*.

Straipsnyje, atsižvelgus į naujausius pastarųjų dešimtmečių tyrimus ir į dabartinės lietuvių kalbos medžiagą, laikomasi nuomonės, kad predikatinio daiktavardžio linksnio vartojimo tendencijas gali įtakoti ir semantiniai (pvz., *laikinas* vs. *pastovus*; *gyvas* vs. *negyvas*), ir formalūs (pvz., *vientisinis* vs. *sudėtinis sakiny*s, *neutrali žodžių tvarka* vs. *inversinė žodžių tvarka*) kriterijai, tačiau dabartinėje lietuvių kalboje jų įtaka nėra vienoda. Matyti, kad semantiniai kriterijai neturi lemiamos įtakos daiktavardinio linksnio vartojimui: vardininku ir įnagininku žymima tiek pastovi, tiek laikina būsena; su negyvus daiktus žyminčiais predikatiniais daiktavardžiais įnagininkas vartojamas tik šiek tiek dažniau. Predikatinio daiktavardžio linksnio pasirinkimui didesnės įtakos turi formalūs kriterijai (morfologinė tarinio jungties forma, sakinio sandara, žodžių tvarka sakinyje). Sakiniuose su formaliai žymėtais požymiais linkstama įnagininką vartoti kaip diakritinį ženklą skirti dvi sintaksines funkcijas – veiksnys vs. predikatyvas. Formaliu požiūriu nežymėtuose sakiniuose dažniau vartojamas predikatinio daiktavardžio vardininkas.

BOHUMIL VYKYPĚL

Apie prozodiją tipologijoje

Straipsnyje stengiamasi įtraukti prozodiją į Vladimiro Skaličkos kalbų tipologijos modelį. Pavyzdžiai imami iš lietuvių, anglų ir kinų kalbų. Lietuvių kalbos akcentuacija yra, pagal Skaličkos terminiją, „fleksinė“, o anglų ir kinų kalbų žodžių darybos tikslams taikoma akcento kaita yra „introfleksinė“.